

İŞGÜCÜ SUNUMUNU ETKİLEYEN ÜCRET DIŞI BİR UNSUR OLARAK “DÜZENSİZ İŞGÜCÜ GÖÇÜ” VE TÜRKİYE İŞGÜCÜ PİYASASINA ETKİSİ *

*“Irregular Labour Migration” as a Non-Wage Factor Influencing Labour Supply and its
Effect on Labour Market in Turkey*

Dr. Ekrem Ersin CESUR

Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu Meslek Yüksekokulu, Kastamonu/Türkiye

Cesur, E.E. (2017). “İşgücü Sunumunu Etkileyen Ücret Dışı Bir Unsur Olarak “Düzensiz İşgücü Göçü” ve Türkiye
İşgücü Piyasasına Etkisi”, Vol:3, Issue:13; pp:94-108 (ISSN:2149-8598)

ARTICLE INFO

Article History

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
14/07/2017
Makale Yayın Kabul Tarihi
The Published Rel. Date
21/08/2017

Anahtar Kelimeler

İşgücü sunumu, işgücü
göçü, işgücü piyasası, ücret,
Türkiye

Keywords

Labour supply, labour
migration, labour market,
wage, Turkey

ÖZ

Neoliberal küreselleşme çağı, bilişim teknolojileri ile ulaşımda yaşanan hızlı değişimler sonucunda ulusal piyasaların bütünleştiği bir dönemi ifade eder. Bu bütünleşme sürecinde ticari ve mali sınırlar ortadan kalkarak ticaret ve finans uluslararasılaşmış, aynı zamanda üretim ve dolayısıyla istihdamın yapısı da dönüşmüştür. Yaşanan dönüşüme ilişkin günümüze kadar ortaya çıkan sonuçlar, küreselleşmenin hem ülkeler arasında hem de ülkelerin kendi içinde ekonomik ve sosyal bakımdan büyük eşitsizliklere yol açtığını gösterir. Gelişmiş ülkelerin sermaye birikimlerini güvence altına alan bu yapı, az gelişmiş ülkelerde giderek daha fazla insanın ekonomik ve sosyal yaşamdan dışlanmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, günümüzde sözü edilen dışlanan kişi gruplarının belli bir süre sonra marjinalleşmeleri ve artan çatışmalar ise, tüm dünyayı tehdit etmektedir. Bu çalışmanın amacı, ulus devletin geri çekildiği ve piyasa mantığının egemen olduğu bu yeni yapıda, neoklasik işgücü sunumu kuramına göre “düzensiz işgücü göçü” olgusunu nedenleri ve sonuçları ile incelemek ve özellikle Suriye iç savaşı sonrasında Türkiye işgücü piyasasına etkilerini ortaya koymaktır.

ABSTRACT

Neoliberal globalization age refers to as a process of integration of national markets due to the rapid change of information technologies and transportation. In this integration process, trade and finance have internationalized through the cross border commercial and financial transactions and, at the same time the structure of production and therefore the employment have also changed. The outcomes of this transformation show that globalization leads to significant increase in economic and social inequalities, both intercountry and within-country. This transformed structure which guarantees that the capital accumulation of developed countries causes economic and social exclusion in developing and underdeveloped countries, increasingly. However, marginalisation of excluded groups and growing conflicts threatening the whole world, in today. In this sense, the aim of this study is to examine phenomenon of irregular labour migration with its causes and consequences based on the neoclassical labour supply theory and, to show its effects on the Turkish labor market, especially after the Syrian civil war, in this new structure that the nation states have withdrawn from the economy in favor of market logic.

1. GİRİŞ

İşgücü sunumu, esasen her dönem ve her coğrafi mekan için istihdam örüntülerinde meydana gelen değişimlerin gerekçelerini ortaya koymak ve ortaya çıkan yeni eğilimlerin yapısını açıklayabilmek için sıklıkla başvurulan bir araştırma konusu olmuştur. Bu anlamda, gerek çalışma ekonomisi gerekse de uygulamalı mikroekonomi bilim dallarında konuya ilişkin araştırmaların (Borjas, 2017; Slack, vd., 2017; Blundell, vd., 2016a, 2016b; Bradley, Neumark ve Barkowski, 2013; Blundell, Brewer ve Francesconi, 2008; Neumark ve Powers, 2005; Angrist ve Evans, 1998; Krueger ve Pischke, 1992;

*Bu çalışma 18-20 Mayıs 2017 tarihleri arasında Alanya Alaattin Keykubad Üniversitesi evsahipliğinde düzenlenen II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulmuştur.

Abowd ve Card, 1987; Killingsworth ve Heckman, 1986; Hall, 1980; Heckman, 1974) yoğunluğu göze çarpmaktadır. Bu yoğunluğun kaynağında, bir yandan vergi ve refah programlarından işgücü piyasasının dönüşümüne kadar geniş bir aralığı kapsayan kamu politikalarının sonuçlarının değerlendirilmesinin; öte yandan da istihdam örüntülerinde meydana gelen değişimlerin nedenlerinin incelenmesinin yer aldığı (Blundell ve Macurdy, 1999: 1560-1561) yönünde bir değerlendirme yapılmaktadır. Yapılan araştırmaların içeriği incelendiğinde, işgücü sunumunun “doğal olarak” ekonomik yapının dönüşümüne bağlı olarak bir uyarlanma sürecine tabi olduğu (Blundell, Pistaferri ve Eksten, 2014: 1) görülmektedir. Bu bakımdan, örneğin ekonomi genişleme çevrimine girdiğinde işgücü, piyasaya daha fazla dahil olmaktadır. Bunun nedeni, işgücü sunum esnekliğinin bu dönemlerde artış göstermesidir (Greenwood ve Seshadri, 2005: 1263). Bununla birlikte, her ne kadar daralma çevrimlerinde işgücü piyasasının tam anlamıyla işlev görmediği genel kabul gören bir gerçek olsa da bu dönemlerde işgücü sunumunun hemen hemen genişleme çevrimine yakın bir işleyiş gösterdiği (Mulligan, 2010: 13) ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, böylesine “niceliksel” bir yaklaşımın gerçeği ortaya çıkartmaktan da uzak olduğu bilinmelidir. Daralma çevrimine giren ekonomilerde nüfus artışı, göç, erkek işgücünün yaşlanması, vb. sosyal dezavantajlarla birlikte hanehalkı gelirinin en önemli tali kaynakları olarak değerlendirilen kadınların ve çocukların işgücü piyasasına eklenmeleri, sanayi devriminden itibaren beklenen bir durum olagelmıştır. Bu anlamda, istihdam dışında kalan erkek işgücünün yerini bu kişi gruplarının doldurması, niceliksel anlamda farklılık yaratmadığı gibi kimi durumlarda artış bile gösterebilir. Ancak, çalışma koşulları için de aynı olumlu unsurların geçerli olacağını söylemek olası değildir (Berg ve Hudson, 1990: 22).

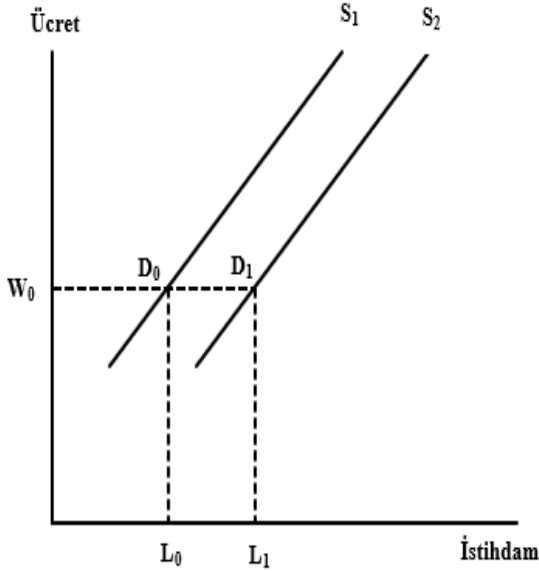
Konuya kuramsal açıdan yaklaşıldığında, işgücü piyasasına ilişkin en yaygın kuram olarak kabul edilen ve istihdam ile ücret arasındaki olası bileşimleri açıklamaya çalışan neoklasik işgücünü sunumu kuramı (Smith, 2003: 2) ilk olarak göze çarpmaktadır. Neoklasik kuram, işgücü sunumunun belli bir ölçüde ücret oranındaki değişimle açıklanabileceğini varsaymakta; iki değişken arasındaki etkileşimi de işgücü sunum eğrileri aracılığıyla görselleştirmektedir. Buna göre, ücret oranlarındaki artış işgücü sunumunu arttırırken; tersi durumda ise, işgücü sunumu azalır. Kuşkusuz böylesine “mekanik bir işleyiş,” ancak işgücü piyasasındaki sunum/istem etkileşimine müdahale eden engellerin ortadan kaldırılmasıyla sağlanır (Fleetwood, 2008: 2). Nitekim işgücü sunumu, belirli bir dönemde ve belirli bir piyasada, ücret dışı faktörlerin sabitliği halinde, işçilerin farklı ücret düzeylerinden çalışmaya razı oldukları süreler olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, tanımdan yola çıkarak işgücü sunumunun ücret dışındaki unsurlardan etkilendiği (Çevik, 1995: 246) de ortaya çıkmaktadır. Ücret dışı unsurların ortaya çıkışı, istihdamın sadece maddi gereksinimlerin tatmini için bir gelir kaynağı olarak değil, aynı zamanda toplumsal bütünleşmenin de başlıca araçlarından biri olarak değerlendirilmesine dayanmaktadır. Yine de kuramın odak noktasının, bu sosyo-psikolojik bağlamdan ziyade ücret değişiklikleri karşısında, bireysel işgücü kararlarındaki farklılaşma olduğu (Farzin ve Akao, 2006: 1) belirtilmelidir. Kuşkusuz ücret oranındaki değişim, bir yandan işletmenin istihdam edeceği işçi sayısını belirleyen, öte yandan da hanehalkının işgücü sunum kararını etkileyen (Mallia, 2005: 56) en önemli unsur olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan kuramın odağında ücretin bulunması da doğaldır. Ancak bu mekanizmada, belirtildiği üzere ücret dışındaki unsurlar da etkilidir.

Konumuzla ilgili en önemli ücret dışı unsur, işçi sayısının artışıdır. Bu artış, nüfus artışı ya da emek göçü ile ortaya çıkmaktadır. Ancak, çalışma çağı nüfusunun 15-64 yaş aralığında olmasından ötürü işçi sayısındaki artış da en azından kısa dönemde nüfus artışından daha çok emek göçünün etkili olduğu sonucuna ulaşılır. Bir ülkenin çekici faktörleri ile komşusu olan başka bir ülkenin itici faktörlerinin bileşiminin sonucu olarak gerçekleşen emek göçü, çoğu zaman gidilen ülkedeki ücret seviyesinden bağımsızdır. Bunun ötesinde, genellikle gidilen ülke vatandaşlarına göre daha düşük düzeylerde ücret alınacağı da olağan kabul edilmektedir. İşte bu durumda, ücretten bağımsız olarak işgücü sunumu artmaktadır (Biçerli, 2012: 30).

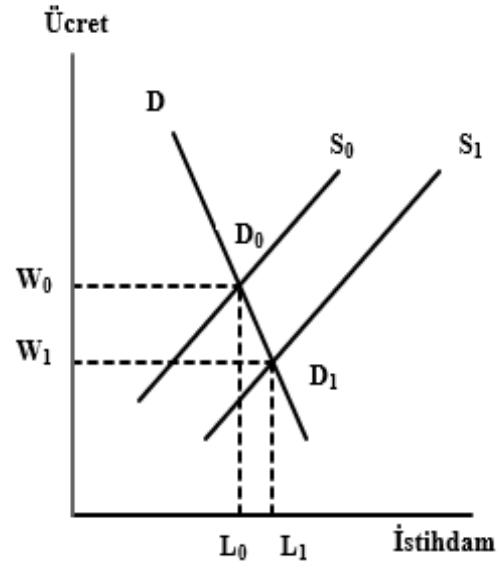
Örneğin, bir ülkedeki doğal kaynakların bol ve verimli olması, adil ve demokratik bir yönetim anlayışının benimsenmesi ve bunların bir sonucu olarak erişilen yüksek yaşam kalitesi gibi çekici faktörler söz konusu olduğunda bu ülkeye yönelik göçmen akımları artacaktır. Bunun yanında, bulunan ülkedeki işsizlik, yoksulluk ve sosyal dışlanma gibi ekonomik ve sosyal sorunlar ile despotik yönetim anlayışı gibi siyasal sorunların varlığı da itici faktörler olarak göçmen akımındaki artışı destekleyecektir. Tüm bunlar sonuç olarak göç edilen ülkedeki işçi sayısını ve dolayısıyla işgücü sunumunu arttıracak; Şekil 1’de görüleceği üzere işgücü sunum eğrisi ücretler de bir değişiklik

olmamasına rağmen sağa kayacaktır. Göç veren ülkede ise, tersi durum yaşanacak; hatta ücretler artsa bile işgücü azalacak ve işgücü sunum eğrisi sola kayacaktır (Biçerli, 2003: 39-40). Ancak bu analize bir sonraki aşamada işgücü istemi de dahil edilecek; göçmen ve yerli işçiler arasında tam ikame veya tamamlayıcılık olup olduğuna bakılmaksızın ücretlerin düşeceği gerçeği ile karşılaşılabilecektir. Şekil 2’de görülen bu durum, göç edilen ülkedeki yerli işçilerin ülke içindeki farklı yerlere gittiklerinde bile değişmeyecektir (Borjas, 2015: 189-201).

Şekil 1: Göçün İşgücü Sunumuna Etkisi

Şekil 2: Göçün Ücretlere Etkisi

Şekil 1’de göç sonrası göç edilen ülke işgücü piyasasında ücretler W_0 düzeyindeyken işgücü sunum eğrisinin S_1 ’den S_2 ’ye kaydığı görülmektedir. İstihdam L_0 ’dan L_1 ’e yükselmiş; yine W_0 ücret düzeyinden D_1 noktasında dengeye gelinmiştir. Ancak bu durum kalıcı değildir. İşçi sayısındaki artış, ücretlere aşağı yönlü baskı yapmaktadır. Bu düşüş de Şekil 2’de gösterilmektedir. İşgücü istem (D) ve sunum eğrilerinin (S_0) kesiştiği ve L_0 kadar işgücünün W_0 ücret düzeyinden istihdam edildiği D_0 noktasında denge sağlanmıştır. Göç sonrasında ise, işgücü L_1 ’e çıktığından dolayı işgücü istem (D) ve işgücü sunum eğrisi (S_1) bu defa daha büyük bir ücret düzeyinin (W_1) geçerli olduğu D_1 noktasında kesişmektedirler.

Bu çalışmada, neo-klasik kuramın işgücü göçü ile ilgili öngörülerinin Suriye’den Türkiye’ye yönelik göç sonrasındaki geçerliliği değerlendirilecektir. Bu anlamda, göç olgusu incelenmeden önce işgücü sunumunu etkileyen ücret dışı unsurlar ile Türkiye’de işgücü piyasasının yapısal özelliklerinin ortaya konulmasında yarar vardır.

2. İŞGÜCÜ SUNUMUNU ETKİLEYEN ÜCRET DIŞI UNSURLAR

(i) Nüfus: İşgücü sunumu temelde nüfus yoğunluğu ve nüfus artış hızına bağlıdır. Nüfusun çok ve artış hızının da yüksek olduğu 1,4 milyar kişiye yaklaşan Çin ve 1,3 milyar kişiden oluşan nüfusu ile Hindistan gibi ülkelerde doğal olarak işgücü sunumunun yüksek; buna karşın nüfusun az ve artış hızının da görece yavaş olduğu 23,8 milyonluk nüfusu ile Avustralya ve 35,8 milyonluk nüfusu ile Kanada’da (DB, 2015) ise işgücü sunumu daha düşüktür.

(ii) Cinsiyet Dağılımı: Erkek nüfusun kadın nüfusa göre daha fazla olduğu ekonomilerde, işgücü sunumunun da yüksek bir eğilimi olacağı varsayılmaktadır. Nitekim Türkiye’de nüfus ve işgücü piyasasına ilişkin son on yılı içeren bir gözlem yapıldığında, bu varsayımı “kısmen” doğrulayan bulgulara erişilmektedir (Bkz.: Tablo 1). Nüfusun cinsiyete göre dağılımı dikkate alındığında, erkek nüfus payının az da olsa yüksek olduğu ve gerçekten işgücü sunumunun da yüksek olarak değerlendirilebilecek bir seviyede seyrettiği görülür. Bununla birlikte, çalışma çağındaki nüfus dikkate alındığında ise, bu defa kadın nüfus payının daha yüksek olduğu görülecektir. Yine de kadın nüfusun işgücü sunumu, yıllar içinde artış eğiliminde olmasına karşın erkek nüfusun oldukça altında seyretilmektedir. Ancak unutulmaması gerekir ki, istihdam olanakları hem nitelik hem de nicelik bakımından geliştikçe kadınların işgücü sunumunda da artışlar yaşanması olası hale gelecektir.

(iii) Yaş Dağılımı: Bir ülke nüfusunun çoğunluğu oluşturan kesim, çalışma çağı içinde bulunuyorsa, bu ülkede işgücü sunumunun yüksek olacağı beklenmektedir. Tablo 1'de yer alan veriler değerlendirildiğinde, Türkiye'de nüfusun yüzde 70'inden fazlasının çalışma çağında yer aldığı ve bunun işgücü sunumunu etkileyen unsurlardan biri olarak kabul edilebileceği görülür.

Tablo 1: Türkiye'de Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı ve İşgücü Sunumu (2007-2016)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Nüfus	70.586	71.517	72.561	73.723	74.724	75.627	76.668	77.696	78.741	79.815
- Kadın (Bin kişi)	35.210	35.616	36.099	36.680	37.191	37.671	38.195	38.712	39.230	39.771
- Kadın (Yüzde)	49,9	49,8	49,7	49,8	49,8	49,8	49,8	49,8	49,8	49,8
- Erkek (Bin kişi)	35.377	35.901	36.462	37.043	37.533	37.956	38.473	38.984	39.511	40.044
- Erkek (Yüzde)	50,1	50,2	50,3	50,2	50,2	50,2	50,2	50,2	50,2	50,2
15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	49.994	50.772	51.686	52.541	53.593	54.724	55.608	56.986	57.854	58.720
- Kadın (Bin kişi)	25.480	25.855	26.317	26.740	27.273	27.773	28.197	28.841	29.281	29.689
- Kadın (Yüzde)	51,0	50,9	50,9	50,9	50,9	50,8	50,7	50,6	50,6	50,6
- Erkek (Bin kişi)	24.513	24.917	25.369	25.801	26.320	26.951	27.411	28.145	28.573	29.031
- Erkek (Yüzde)	49,0	49,1	49,1	49,1	49,1	49,2	49,3	49,4	49,4	49,4
İşgücü	23.114	23.805	24.748	25.641	26.725	27.339	28.271	28.786	29.678	30.535
- Kadın (Bin kişi)	6.016	6.329	6.851	7.383	7.859	8.192	8.674	8.729	9.225	9.637
- Erkek (Bin kişi)	17.098	17.476	17.898	18.257	18.867	19.147	19.597	20.057	20.453	20.899
İşgücüne katılma oranı	46,2	46,9	47,9	48,8	49,9	50,0	50,8	50,5	51,3	52,0
- Kadın (Yüzde)	23,6	24,5	26,0	27,6	28,8	29,5	30,8	30,3	31,5	32,5
- Erkek (Yüzde)	69,8	70,1	70,6	70,8	71,7	71,0	71,5	71,3	71,6	72,0

Kaynak: TÜİK, 2016a, 2016b, 2016c, 2016d

(iv) Çalışma İsteği: Nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu ülkelerde bile, eğer yaşlı nüfusun payı çok ise ve insanlarda genel olarak çalışmaya ilişkin bir isteksizlik bulunuyorsa, işgücü sunumunun da düşük olacağı açıktır. Bu noktada, çalışma isteği ya da isteksizliğin nasıl bir biçimde ortaya koyulacağı başlı başına bir sorun olmakla birlikte, son dönemde konuyu işgücü sunum esnekliğinin bir işlevi olarak değerlendiren (Danchev ve Sevinç, 2012) daha çok nicel çalışmalar ile davranışsal boyutta açıklayan (Aihara, 2012) daha çok nitel çalışmaların arttığının hatırlatılması yararlı olur.

(v) İşgücü hareketliliği: İşçilerin coğrafi mekan ayrımı yapmaksızın çalışmaya hazır olmaları durumunda, işgücü sunumu da yüksek olur. Bu anlamda, işgücü hareketliliği ne kadar yüksek olursa, işgücü sunumunun da o derece yüksek olması beklenir.

(vi) Göç: Gerek bir ülkeye yönelik gerekse de bir ülkeden dışarıya yönelik göç, uluslararası işgücü göçü bağlamında konumuz açısından önem taşımaktadır. Buna göre, göçün her türünün işgücü sunumunu etkilediği kabul edilir. Ülke dışına göç işgücü sunumunu azaltırken; ülkeye gelen göç ise, işgücü sunumunu arttırmaktadır.

(vii) Çalışma süresi: İşgücü sunumu aynı zamanda çalışma süresine de bağlıdır. Günlük veya haftalık çalışma süresinin uzunluğu, fiziksel bitkinlik dolayısıyla işçilerin verimliliklerinde düşüşe yol açabilir. Bu bakımdan işgücü sunumunda etkinlik sağlanmak isteniyorsa, uzun çalışma sürelerinin kısaltılması gerekmektedir.

(viii) Sosyal tutum ve standartlar: Bazı ülkelerde örf, adet ve gelenekler ile toplumsal cinsiyet algısı belirli meslek ya da işlere yönelik işgücü hareketliliğini kısıtlayarak, işgücü sunumunun düşmesine neden olmaktadır. Özellikle cinsiyete dayalı ayrımcılık, daha işgücü piyasasına giriş aşamasında ortaya çıktığından (Fagan ve Norman, 2013: 199) hemen hemen tüm ülkelerde farklı seviyelerde olsa da çoğunlukla kadınların işgücü piyasasının tümüyle dışında kalmasına veya enformel sektöre geçiş yapılmasına yol açar. Bu anlamda işgücü sunumunun hem niteliğinde hem niceliğinde azalma meydana gelir.

(ix) Yasal engeller: Yasal engellerin her türü genel olarak işgücü sunumunu azaltmaktadır. Ancak bu engellerin içeriği ile ilgili olarak açıklama gereksinimi bulunmaktadır. İlk örnek, kadın işgücü bağlamında verilebilir. Şöyle ki; kadınların işgücü piyasasına girişi kısıtlayan uygulamalar uzun zamandan beri yasaklanmış olsa da önyargılar veya farklı biçimlere bürünen engeller halen işler durumdadır. Bunlar da kadınların kariyer yollarını ve kariyer beklentilerini daraltmaktadır. Seçim, iş alma ve terfi gibi tüm aşamalarda ortaya çıkan bu ayrımcı tutum örüntüsü, ölçek (büyük ya da küçük) ve hukuki nitelik (kamu ya da özel) gibi unsurlardan bağımsız olarak tüm işletmelerde farklı biçimlerde ve kuşkusuz farklı boyutlarda halen varlığını sürdürmektedir (Bettio ve Verashchagina, 2009: 45). Daha da kötüsü, özellikle doğu ve güneydoğu Asya'daki bazı ülkelerde yasal anlamda

tersine yönelimler de yaşanmaktadır. Örneğin, Çin’de ve Tayvan’da kadınların ağır ve tehlikeli işler ile madenlerde çalışmalarını yasaklayan önceki düzenlemeler kaldırılırken; Tayland’da ise, enformel çalışanlara da sağlık sigortası getirilerek, bir anlamda kayıt-dışı çalışma meşrulaştırılmaktadır. Kuşkusuz olumlu örnekler de yaşanmaktadır. Bu bağlamda, ülkelerin sosyal yapılarından kaynaklanan yasal engellerin zamanla ortadan kalktığı da görülmektedir. Bolivya’da hanehalkı içindeki rollerine zarar gelmemesi için kocanın eşinin çalışmasını kısıtlaması ya da Türkiye’de 2001 yılına kadar varlığını sürdüren evli kadının çalışmak için kocasının iznine tabi olma gibi kısıtlamaların tarihe karışması örnek olarak verilebilir. Belirtilen yasal engeller bir yandan kadınların işgücüne katılımları üzerinde olumsuz etki yaratırken; öte yandan da ulusal geliri olumsuz etkiler (Datta ve Kotikula, 2017: 31-32). Ulusal gelir üzerindeki olumsuz etki, kadın girişimciliğinin önündeki engellerle bağlantılıdır. Dolayısıyla kadınların sadece işgücüne katılımları değil, işveren niteliği ile istihdam yaratmaları önünde engeller bulunduğundan, ulusal gelir potansiyelini tam anlamıyla ortaya koyamamaktadır (Marston, 2014: 13-14). Yasal engellerle karşılaşan tek kişi grubu kadınlar değildir. Kimi zaman yaşlıların tekrardan işgücü piyasalarına dahil olmaları kısıtlanırken (DSFA, 2007: 212), kimi zaman da mültecilerin dışlandığı (Eurofound, 2016: 3) görülmektedir. Ancak bilinmelidir ki, mültecilere yönelik zaten hâlihazırdaki engellere ek kısıtlamalar getirmek, bir yandan pahalı ve etkisizken; öte yandan da işgücü arasındaki eşitsizlikleri daha fazla arttıracak ve yoksulluğu derinleştirecektir (Sender, Cramer ve Oya, 2005: 57).

(x) Eğitim ve öğretim: Bazı iş ve meslekler, belirli eğitimlerin alınmış olmasını gerektirir. Bu anlamda, işçiler gereken türdeki eğitimleri verebilecek kurumlara ulaşamıyorsa veya işverenler istenen eğitim donanımına sahip işgücüne ulaşamıyorsa, işgücü sunumu bu durumdan olumsuz etkilenecektir.

(xi) İşverenlerin tutumu: İşletmede çalışanlara sunulan olanakların da işgücü sunumunu arttırması beklenir. Kuşkusuz burada bahsedilen olanaklar, ücret dışında gelir arttırıcı etkisi olan konut, sosyal güvenlik (bireysel emeklilik uygulaması), vb. nitelikteki uygulamalardır. Fortune Dergisi (2017) tarafından her yıl düzenlenen “Çalışmak için En İyi 100 Şirket” sıralamasında ilk basamaklarda yer alan şirketlerin sunduğu gurme yemekleri, kuaför ve çamaşır yıkama hizmetleri, doğum günü pastaları ve ofis dışı çalışanlara sıcak çikolata ikramlarından belirli zamanlarda iş yükünün hafifletilmesi, eğitimler, iş güvencesi ve çalışanlara kar payı dağıtılmasına varıncaya kadarki son derece cazip olanakların da işgücü sunumunu arttıracığı açıktır. Bununla birlikte, bu tür olanaklar tüm işgücü için değil, sadece nitelikli çalışanlar için söz konusudur. Bunun kötü tarafı, OECD (2012) tarafından hazırlanan “Dünya İstihdam için Nitelik Göstergeleri”ne göre, bahsedilen olanakların sunulduğu yüksek nitelik gerektiren işlere yönelik gereksinimin ancak yüzde 34,8 oranında olmasıdır. Dolayısıyla işgücünün büyük çoğunluğu (yüzde 65,2) için bu cazip olanaklar, gazetelerin hafta sonu eklerinde yer alan ilgi çekici bir haber olmanın dışında anlam taşımayacaktır.

(xii) Boş zaman tercihi: Ücretlerde meydana gelen belirgin bir artış genel olarak işgücünün çalışma isteğini teşvik eder ve sonuçta işgücü sunumunu arttırır. Ancak, bazı durumlarda işçilerden bir kısmı yüksek ücret almanın bir sonucu olarak çalışma yerine boş zamanı tercih edebilir, hatta hanehalkı içindeki diğer çalışanları işini bırakmaya zorlayabilir. İkame etkisinin yüksek olduğu ilk durumda işgücü sunumu artarken; gelir etkisinin yüksek olduğu bu ikinci durumda ise, işgücü sunumu azalmaktadır. Bireylerin ücret artışı olsa bile boş zamanı tercih etmelerine ilişkin olarak Biçerli (2012: 30) tarafından verilen örnek kayda değerdir. Buna göre, eğitim gören gençlerin tatil dönemlerinde ücret değişikliklerine bağlı olmaksızın çalışmaları işgücü sunumunu arttırır. Ancak, eğitime verilen aranın bitişi ile birlikte, ücretler arttırılsa bile genç bireyler boş zamanı bir diğer ifadeyle eğitimi tercih edeceklerdir. Bunun sonucu olarak da işgücü sunumu azalacaktır.

3. TÜRK İŞGÜCÜ PİYASASININ YAPISAL ÖZELLİKLERİ VE SORUNLARI

Türkiye’deki işgücü piyasası ile gelişmiş ülkelerin işgücü piyasaları arasında belirgin farklılıklar bulunmakla birlikte, ülkemizdeki işgücü piyasasının yapısı modern kapitalist toplumda uluslararası eklemlenmeyi sermaye birikiminin bir ön koşulu olarak gören merkez-çevre kuramı bağlamında açıklanabilir. Türkiye’de işgücü piyasası, kentsel formel kesimde istihdam edilen görece örgütlü ve sosyal koruma kapsamındaki işçilerin oluşturduğu ve küçük sayılabilecek bir kesim bir yana bırakılacak olursa, parçalı yapısıyla gelişmekte olan bir ülke işgücü piyasası özellikleri göstermektedir. Nitelikli, yüksek ücretli ve sosyal korumadan yararlanan ve formel sektörde istihdam edilen çalışanların oluşturduğu görece küçük bir merkezin etrafında yer alan ve çoğunluğunu yarı nitelikli ve

nitelsiz çalışanların oluşturduğu işgücünün büyük bir kısmının istihdam edildiği tarım ve enformel sektörler bu işgücü piyasasının temel parçalarını oluşturur (Şenses, 2003: 50).

Burada öncelikle merkez-çevre bağıntısı ile ilgili olarak Çetik ve Akkaya'nın (1999:56) dikkat çektiği noktaya yer verilmesi, konuyu daha belirgin hale getirecektir. Buna göre, sanayi kapitalizmini oluşturacak ve bu yapıyı sürdürecekt sınıfların oluşmadığı Türkiye ekonomisi, özellikle Fordist dönemde dünyadaki ekonomik gelişmeleri gecikmeli olarak takip etmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası gelişmiş kapitalist ülkelerin yaşadığı "altın çağ"ın Türkiye'de ancak altmışların başında yaşanabilmesi buna örnek olarak verilebilir. Bununla birlikte, ekonomik daralma ve krizlerden etkilenme süreci çok daha kısa olmuştur. 1973 petrol krizinin ardından başlayan genel durgunluk çok geçmeden Türkiye'de de hissedilmiştir. Bu anlamda, küresel ekonomi ile bütünleşme sürecinin, bakışsız ve eğreti bir nitelik taşıdığı ileri sürülebilir. Türkiye gibi kimi ölçütlere göre gelişmekte olan, kimi ölçütlere göre ise az gelişmiş ülkeler ekonomik genişlemeden sınırlı bir ölçüde ve gecikmeli olarak yararlanırken, ekonomik daralma ve krizlere daha çok muhatap olmaktadır. Gerek genişleme gerekse de daralma dönemlerinde belki de en fazla etkilenenlerin başında işgücü piyasalarının olduğu açıktır. Türkiye'de 1960-1980 döneminde, genişleme çevriminin etkisiyle ekonomideki yapısal değişimden işgücü piyasaları olumlu biçimde etkilenmiş; yüksek bir istihdam düzeyi yüksek ücretlerle desteklenmiştir. Petrol krizi sonrasında ise, durgunluk baş göstermiş; özellikle gerçek ücretlerde önemli düşüşler yaşanmıştır. 1980 sonrasında ise, sermaye birikim rejimi kökten değişmiş; önce ticari ve daha sonra da mali serbestleştirme yoluyla günümüzdeki küresel ekonomiye bağımlı bir yapının taşları döşenmiştir. Dış satıma bağılı sanayileşme paradigmasının tercihi sonucunda düşük maliyetli üretim organizasyonlarının tesisi ve desteklenmesi biçiminde gerçekleşen yapısal dönüşüm, gerçek ücretlerdeki düşüşü de açıklamaktadır. Bunun yanında, post-Fordist olarak isimlendirilen bu yeni yapıda, "yeni yönetim yaklaşımları" düşük maliyetli üretimin, daha geniş bir ifadeyle bir önceki dönemde emeğin elde ettiği kazanımların bir bütün olarak aşındırılmasının da ideolojik temeli olarak kullanılmıştır (Çetik ve Akkaya, 1999: 56-59).

Bu genel açıklamadan sonra, işgücü piyasasının genel özellikleri ve çok uzun süreden beri varlığını koruyan temel sorunlarının açıklanmasına geçilebilir. Sorunların çözilememesinin altında birçok neden yatmaktadır. Özellikle 1980 sonrası dönüşen yapı içinde köklü yapısal reformlar gerçekleştirilmeden, sanayileşmek için sadece dış satıma öncelik verilmesi yönündeki strateji yenilenmeden ve teknolojik yeniliklerin mimarı değil de uygulayıcısı hatta sadece takipçisi kalınarak işgücü piyasasındaki temel sorunların çözüleceğini beklemek yanlış olacaktır. Bir yandan ekonomik büyüme sağlanırken, öte yandan gelir eşitsizliği ve yüksek işsizlik sorununun süregeldiği bir yapıda, çalışma barışının ve sosyal adaletin tesisi de olanaklı görülmemektedir. Rekabetin yıkıcı bir niteliğe büründüğü günümüzde, az gelişmiş ülke işgücü piyasalarında da çok ciddi sorunlar yaşanmaktadır. İşsizlik ve yoksulluğu sosyal dışlanma izlemekte, çok geçmeden de marjinalleşme ile karşılaşmaktadır. Bu anlamda göç, özellikle de dünyanın çatışmaların çok görüldüğü coğrafyalarında belki de marjinalleşme gerçekleşmeden önceki son çıkış kapısı olarak değerlendirilebilir.

Bu değerlendirme ışığında, yapısal sorunların başına üretim ya da daha doğru bir ifadeyle üretmeme konulabilir. İkibinlerin başından beri Türkiye'deki sanayi kuruluşlarının faaliyet dışına yöneldikleri ve bu sayede yüksek karlar elde ettikleri görülmektedir. Faaliyet dışı elde edilen gelirin toplam kar içindeki payının ağırlığı, üretimdeki azalmayı da açıklamaktadır. Katma değer yaratamayan ve faaliyet dışı gelirlerle ayakta kalmaya çalışan işletmelerden oluşan bir ekonomide, yabancı yatırımlara bel bağlanması esasen beklentiler dışında yer almaz. Ekonomik büyümeye olumlu etkileri de dikkate alındığında, yabancı yatırımların çeşitli politikalarla desteklenmesi de söz konusu olur (Ekin, 2000: 192-201). Bununla birlikte, yabancı yatırımcıları çekebilmek için vergi teşvikleri gibi mali unsurların yanı sıra işgücü piyasasında emek aleyhine ödün verilmesinin bir zorunluluk olarak karşımıza çıkacağı da unutulmamalıdır. Bu ödümler formel sektördeki düşük ücretler ve işsizliğin yanında enformel sektördeki her türlü güvence ve güvenlikten yoksun çalışma koşulları olarak sıralanabilir (İçduygu, 2016: 9-12). Türkiye işgücü piyasasına ilişkin son on yıllık veri seti, yapısal sorunların ortaya konulabilmesi için yararlı bir araç olarak değerlendirilebilir.

Tablo 2: Türkiye’de Nüfusun İlgücü Durumu (2007-2016)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
15 ve daha yukarı yaştakiler*	50.0	50.8	51.7	52.5	53.6	54.7	55.6	57.0	57.9	58.7
İlgücü*	23.1	23.8	24.7	25.6	26.7	27.3	28.3	28.8	29.7	30.5
İlgücüne katılma oranı (%)	46,2	46,9	47,9	48,8	49,9	50	50,8	50,5	51,3	52,0
İlgücüne dahil olmayanlar*	26.9	27.0	26.9	26.9	26.9	27.4	27.3	28.2	28.2	28.2
İstihdam edilenler*	20.7	21.2	21.3	22.6	24.1	24.8	25.5	25.9	26.6	27.2
İstihdam oranı (%)	41,5	41,7	41,2	43	45	45,4	45,9	45,5	46	46,3
İşsizler*	2.4	2.6	3.5	3.0	2.6	2.5	2.7	2.9	3.1	3.3
İşsizlik oranı (%)	10,3	11	14	11,9	9,8	9,2	9,7	9,9	10,3	10,9

* bin kişi

Kaynak: TÜİK, 2016c

Tablo 2’de yer alan verilere göre Türkiye, çalışma çağı nüfusun hemen hemen yarısının işgücüne katıldığı ve bir o kadarlık kısmında çeşitli nedenlerle dışında kaldığı; işgücüne katılanların da yarısına yakınının istihdam olanağı bulduğu; özellikle son on yıllık süreç içinde işsizliğin de önemli ölçüde arttığı bir yapı sergilemektedir. Bununla birlikte, tabloda işgücüne dahil olmayanlar içinde yer alan alt gruplar incelendiğinde, işsiz sayısının daha yüksek çıkacağı sonuçlara ulaşmak da olası hale gelmektedir. İşgücüne dahil olmayanlar içinde en yüksek pay, ev işleri meşgul olanlara aittir. Bu grubun yüzde 39,4’ünü oluşturan ev hanımlarının, bazen eğitim yetersizliği (Günaydın ve Cavlak, 2015: 9), bazen de eğitim yeterli olsa bile toplumsal cinsiyet rolleri (Sezici ve Kara, 2016: 155) ve bazen de diğer nedenlerle çalışma yaşamı dışında kaldığı görülür. Ev işleri ile meşgul olanlar dışında kalan eğitim-öğretime devam edenler, emekliler ve engelli, yaşlı ya da hastalar da yüzde 45,2’lik paya sahiptir. Geriye kalanların yüzde 8,6’sı ise iş bulma ümidini kaybetmişler ile iş aramayıp çalışmaya hazır olanlardan oluşmaktadır. 2,4 milyon kişiden oluşan bu grubun işsiz olarak değerlendirilmesi durumunda, Türkiye’deki işsiz sayısı 2016 yılı itibari ile 5,7 milyon kişiye, işsizlik oranı da yüzde 18,7’ye çıkacaktır. İş bulma ümidini kaybedenler ihmal edildiğinde bile 5,1 milyon işsiz ve yüzde 16,7’lik bir işsizlik oranı ile karşılaşılacaktır. Üstelik bu gruba sayıları yaklaşık olarak 1 milyon civarında seyreden zamana bağlı eksik istihdam edilenler ile yetersiz istihdam edilenler dahil değildir. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde, 6,7 milyon kişiden oluşan ve işgücünün yüzde 22’sini kapsayan bir pay ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç, yukarıda üretmeme olarak ifade edilen yapısal sorunun açıklamasıyla tutarlılık taşımaktadır. Esasen bu durum, sanayiden sıyrılma ve mali sermayenin yükselişi ile birlikte az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelerin farklı boyutlarda yaşadığı “istihdamsız büyüme”ye işaret eder. Bu bakımdan, Türkiye’nin sermaye hesabını serbestleştirip geniş çaplı bir mali spekülasyona olanak vererek Uluslararası Para Fonu’nun (UPF) yapısal uyum programlarını yaşama geçirmesinin doğrudan bir etkisi olarak da değerlendirilebilir. Denetimsiz serbesti ardından yükselen faizler, kısa vadeli sermaye akımlarının hücumuna neden olmuş; bir yandan Türk Lirası’nın değeri artarken, bir yandan da cari açıklar önemli boyutlara ulaşmıştır. Böyle bir ortamda emek yoğun sektörler daralmaya giderken, işsizlik ve kayıt dışılık da artış gösterir (Yeldan ve Ercan, 2011: 2). Günümüzde de varlığını sürdüren istihdamsız büyüme örüntüsü (Kılıç ve Yıldırım, 2017: 12), işgücü piyasasını tehdit eden en önemli sorunlardan biri olarak değerlendirilmektedir.

İstihdamın sektörel dağılımı da önemli sorun alanlarından biridir. Sektörel dağılımda en büyük pay yüzde 53,7’lik oranla hizmetler sektöründür. Tarım ve sanayi sektörleri de yüzde 19,5’lik payları ile ikinci sırayı paylaşmaktadır. İnşaat sektörünün de yüzde 7,3’lük bir payı bulunmaktadır. Yıllar itibari ile bir değerlendirme yapıldığında, esasen günümüzdeki yadsımayacak payına rağmen tarım sektöründe uzun bir süre düşüş eğilimi egemen olmuştur. Ancak küresel mali kriz sonrasında, sanayi sektöründeki daralmanın etkisiyle tarım sektörüne geçişler yaşanmış ve tarımın payı yeniden artış göstermiştir. Yine de tarımdaki artışın geçici olacağı ve düşüş eğilimine geri döneceği yönünde değerlendirmeler ağırlığını korumaktadır. Sanayi sektörü ise, genel olarak hep aynı bantta kalmış; kriz dönemlerinde yaşanan daralmaya bağlı olarak düşüş yaşamış ve belli bir süre zarfında da toparlanarak

aynı seviyelere ulaşmıştır. Sanayide sürekli aynı seviyede kalınması nedeniyle işgücü hizmetler sektöründe yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte, bu sektörde de nitelsiz işgücü yoğunlaşması ciddi boyutlara ulaşmıştır. Oysaki dünyada gıda sunumunda yakın gelecekte yaşanması beklenen sorunlara karşı tarım sektöründe ve daha önce tarımda çalışanların kapitalist piyasa ekonomise ilk geçiş noktası olarak değerlendirilen (Aykaç, 2009: 190) ve gerek elde edilen kazançlar gerekse de istihdam yaratma kapasitesi açısından ülke ekonomisi üzerinde olumlu etkileri bulunan (Bozgeyik ve Yoloğlu, 2015: 638) turizm sektöründe nitelikli işgücü gereksinimi olduğu da açıktır. Nitekim 10. Kalkınma Raporu'nda (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 40,58) bu durumun altı çizilmekte ve politika oluşturma gerekliliği vurgulanmaktadır. Ayrıca, tarımdaki azalma eğilimi yeniden ortaya çıkınca tarımdan çözülen nüfusun hangi sektöre kayacağına tahmininin güç olduğu ancak tarımda özellikle ücretsiz aile çalışanı konumundaki kadının işgücü piyasasından dışlanma riski ile karşı karşıya kalmasının olası olduğu belirtilmektedir. 3 milyondan fazla kişinin bu durumda olduğu göz önüne alındığında, bu soruna ilişkin bir politika oluşturulmasının da zorunluluk olduğu görülür. Kuşkusuz bu kişi grubunun sosyal güvenlikten yoksunluğu (Olhan, 2011: 13) da başlı başına başka bir sorun alanıdır.

Ücretsiz aile çalışması ile bağlantılı bir diğer sorun alanı da enformel ekonomi ve istihdamdır. Daha iyi çalışma ve yaşam olanakları elde etmek için özellikle kırdan kente doğru gerçekleşen göçler sonucunda, bir önceki dönem ücretsiz aile çalışanı olan birey kentte enformel ekonomi içine dahil olmak zorunda kalır. Dolayısıyla tarım sektörünün desteklenmesi bir yandan kırsal yoksulluğu azaltırken, öte yandan da enformel ekonominin hacminde daralmaya neden olur (Erdut, 2007: 64-65). Aksi taktirde, kırsal yoksulluk bağlantılı gelişen enformel istihdam gelir eşitsizliğini arttıracak gibi kentsel alanlarda sosyal dışlanmayı da beraberinde getirir (Sapancalı, 2008: 12). Konuya ilişkin veriler, Türkiye'de enformel istihdama ilişkin olumlu bir gelişim seyri izlendiğini göstermektedir. 2004 yılında yüzde 50,1 oranında olan enformel istihdam geçen zaman diliminde önemli oranda azalmış ve 2016 itibarı ile yüzde 33,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu azalışa rağmen OECD ve Avrupa ülkeleri ortalamalarından halen yüksek bir seviyede bulunulması, kayıt dışı ekonomi ile mücadelede kısmi bir başarı sağlandığı ve ancak somut ve etkin adımlar için geç kalındığı (Erdoğan, 2016: 49-50) biçiminde yorumlanmaktadır. Bu anlamda, enformel ekonominin güçlü ve enformel istihdamın görece yaygın olduğu Türkiye'de, işgücü piyasasını olumsuz etkileyen unsurlardan biri de düzensiz göçlerdir. Ekonomik, sosyal ve kimi zaman da siyasal nedenlerle kendi ülkelerinden ayrılan bireyler başta sınırdan geçiş kolaylığı olmak üzere coğrafi yakınlık, sosyal ağların varlığı ve enformel sektörde iş bulma olasılığı gibi çeşitli nedenlerle Türkiye'yi tercih etmektedirler. Bununla birlikte, yerli işgücünün kayıt dışı sektörde çalışması sorununu çözmemiş bir ülkede, göçmenlerin de eklenmesi ile sorun daha büyük ve karmaşık bir hal almaktadır. Üstelik daha düşük ücretlerle ve güvencesiz koşullarda çalışmayı kabul etmek zorunda olmalarından dolayı istem de oluşmuş ve hatta kayıt dışı üretim organizasyonlarını destekleyen unsurlar olarak işlev görmüşlerdir. Üretim bir yandan bu biçimde örgütlenirken, öte yandan da göçmen işçiler ücret ve diğer çalışma koşullarında iyileşme isteminde bulunabilecek yerli işgücü karşısında yedek işgücü olarak konumlandırılmışlardır (Toksöz, Erdoğan ve Kaşka, 2012: 21-22).

Türkiye işgücü piyasasına ilişkin bu genel açıklamalardan sonra, Türkiye'ye yönelen düzensiz işgücü göçü ve bunun işgücü piyasasında ne tür etkilerinin bulunduğu açıklanmasına geçilecektir.

4. DÜZENSİZ İŞGÜCÜ GÖÇÜ VE TÜRKİYE İŞGÜCÜ PİYASASINA ETKİSİ

Ekonomik, sosyal, siyasal, hukuki ve kültürel boyutları bulunan göç olgusu, yerleşik bulunulan coğrafi mekanın değiştirilmesi olarak tanımlanır. Temel gerekçesinin yoksulluk olması, göçü özellikle nitelsiz ve yarı nitelikli işgücü tarafından kullanılan bir yöntem haline getirmiştir. Bu bağlamda, ekonomik daralma döneminde işsiz kalan işgücünün, eğreti koşullarda yaşama ve çalışma pahasına olsa da eğretiliği işsizliğe tercih ederek göç ettiği görülmektedir. Nitekim belirli bir mekanda yaşayan işgücünün ekonomik ve sosyal gerekçelerle yerleşik bulundukları mekanı terk etmesi de işgücü göçü olarak tanımlanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yetişmiş işgücünü yitiren ve üretim faaliyeti durma noktasına gelen Batı Avrupa ülkelerinin, Marshall Planı'nın etkisiyle hızlı bir kalkınma sürecine girmesi ve işgücü gereksinimlerini geliştirmekte olan ülkelerin nitelsiz ve yarı nitelikli işgücünü kullanarak karşılama yoluna gitmeleri, Türkiye'den bu ülkelere doğru bir işgücü hareketliliği doğurmuştur. Kapitalizmin Altın Çağı olarak nitelendirilen 1945-1975 döneminin başında, Türkiye'de tarımda yeni teknolojilerin kullanılması nedeniyle işgücü isteminin azalması başta olmak üzere, hızlı nüfus artışı, miras yoluyla

toprakların bölünmesi, vb. nedenlerle kır nüfusunun kentlere göç ederek tarım dışı sektörlerde işçileşmeye başlamıştır. Bu dönemde kırdan kente göç, göç edenlerin ucuz işgücü sunumları nedeniyle işgücü piyasasının kutupsallaşmasına neden olmuştur. Bunun yanında, Türkiye’de yeni iş alanlarının yaratılamaması ve Batı Avrupa ülkelerinin işgücü isteminin bir araya gelmesi ile altmışlardan itibaren Türkiye’den yurtdışına işçi göçü başlamıştır. 1980 sonrasında yaşananlar ise, Türkiye’nin bu konudaki dikkate değer konumunu belirgin hale getirmiştir. Bu süreçte Ortadoğu, Avrupa, Asya ve Afrika’dan pek çok sığınmacı kabul edilmiştir. 1989’da Bulgaristan’dan 350.000, 1991’de Irak’tan yaklaşık yarım milyon, doksanların başından itibaren de Bosna Hersek’ten 20.000 sığınmacı kabul edilmiştir (İçduygu, 2016: 8). Bu tarihten itibaren de Suriye iç savaşına kadar ciddi bir göç akımı ile karşılaşılacaktır.

Bununla birlikte, 2011 yılından günümüze değin Suriye’de süregelen iç savaşın neden olduğu zorunlu göç, dünyada eşi benzeri görülmemiş bir seviyeye ulaşmıştır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (2015: 60) 2015 yılının sonu itibarıyla 6,5 milyondan fazla Suriyelinin göç etmek zorunda kaldığını ve bunlar arasındaki 4,6 milyon kişinin de Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan ve Türkiye’ye iltica ettiğini bildirmiştir. Bu ülkeler arasında Türkiye’nin durumu diğerlerinden oldukça farklıdır. Bunun nedeni, Türkiye’deki geçici koruma statüsü altında bulunanların yani sığınmacıların sayısının 3,1 milyon kişiye ulaşmış olmasıdır. Bu durum, dünyadaki en büyük sığınmacı nüfusuna Türkiye’nin ev sahipliği yaptığını göstermektedir. Bununla birlikte, Türkiye’deki sığınmacı nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Suriyeli sığınmacıların ancak yüzde 10 kadarı sığınmacı kamplarında kalmaktadır. Geri kalan yüzde 90’lık kısım ise yaşamlarını temel insani gereksinimlerini sınırlı ölçüde karşıladıkları kamp dışında sürdürmektedir (European Commission, 2016: 1). Kamp dışında yaşayanların sadece yüzde 45’inin Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı’nda (AFAD) kaydı bulunurken; ancak yüzde 20’sinin oturma izni vardır (AFAD, 2013: 8). Türkiye, Suriye’deki iç savaşın neredeyse başlangıcı sayılacak bir tarihte, Ekim 2011’de Suriye’den gelecek sığınmacılara açık kapı politikası izleyeceğini ve bu kişilere geçici koruma sağlayacağını beyan etmiştir (Kirişçi, 2014: 1). Böylece 2015 yılının sonu itibarıyla geçici koruma altına alınan Suriye vatandaşı sayısının 2.503.409 kişiye (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2015: 85) ulaşmasını sağlayacak yol açılmıştır.

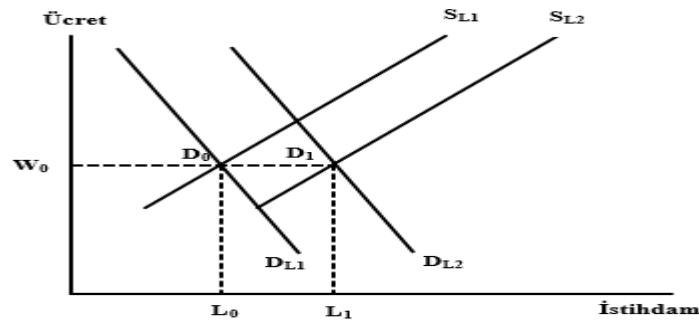
Bu bağlamda, Ortadoğu’da bitmek bilmeyen çatışma ortamı, Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından uygulanan mülteci karşıtı politikaların yükselişi ve Türkiye’nin yoğun ekonomik, siyasi ve ulusal güvenlik gündemi dikkate alındığında, günümüzde sayıları 3 milyonun üzerine çıkan sığınmacılar için hakkaniyetli ve adil (just and fair) politikaların geliştirilmesi son derece zor bir görev olarak değerlendirilmekte; duyarlı ve kapsamlı bir yaklaşım sergilenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Buradan hareketle, Türkiye’deki Suriyelilere ilişkin olarak ikili bir yaklaşıma gereksinim duyulduğu ileri sürülmektedir. Bilindiği üzere, Suriye iç savaşının hâlihazırda devam etmesi nedeniyle çatışma bölgelerinden kaçanların topluca hareketi sürmektedir. Bununla birlikte, daha önceden Türkiye’ye gelip yerleşen ve yeni bir yaşam kuran milyonlarca Suriyeli de bulunmaktadır. Bu anlamda önerilen ikili yaklaşım, bir yandan iç savaş nedeniyle ülkesinden ayrılmak zorunda kalan sığınmacıları, öte yandan da daha önce gelip günümüzde istihdam ve yatırım olanakları arayan “potansiyel endüstri ilişkileri aktörlerini” bir bütün olarak değerlendirmektedir. Çeşitli gerekçelerle ülkelerini terk etmek zorunda kalan ve göç sürecinde oldukça fazla riskle karşılaşan bireylerin amacı, sadece güvenlik ve emniyetlerini sağlamaktan ibaret değildir. Bunun ötesinde, yerle bir olan bir ekonomiden, eşitsizliklerden, yoksulluktan, açlıktan ve doğal afetlerden kurtularak çalışmak ve refah içinde yaşamayı da amaçlarlar. Bu istem, krizden doğrudan etkilenen milyonlarca insanın emniyetli ve güvenli bir mekanda çalışmak ve yaşamak biçiminde ifade edilen en temel hak ve özgürlüklerinin doğal bir yansımasıdır (Korkmaz, 2017: 4). Bu bakımdan, geliştirilecek politikaların ikili yaklaşımı dikkate alması, sorunun çözümü açısından da yararlı olacaktır. Tüm bunları gözetmeyen ve kısa vadede ortadan kaldırılabilir bir sorun gibi gören miyop bakış açısının, çözüme hiçbir katkı sunmadığı gibi konuyu daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmesi nedeniyle bir an önce terkedilmesi de son derece önem taşımaktadır.

Tüm bunların yanı sıra göçün sadece göç edenleri etkileyen bir olgu olmadığı da açıktır. Hem göç veren hem de göç alan ülkelerde farklı etkiler doğmaktadır. Konumuz itibarı ile bu kısımda göç alan ülke üzerindeki etkilere yoğunlaşılacaktır. Göç alan ülkede ekonominin bütünü bu süreçten çeşitli biçimlerde etkilendiği gibi en büyük etkiyi işgücü piyasalarında görmek olasıdır. Emek ve sermaye sahiplerinin gelirleri başta olmak üzere, kamu finansmanından ödemeler dengesine kadar pek çok

değişken süreçten etkilenmektedir (Biçerli, 2003: 274-283). 1973 yılındaki petrol krizi sonrası yaşanan dönüşüm süreci bir bütün olarak değerlendirildiğinde, göçün göç alan ülkenin işgücü piyasalarında önemli sorunlar doğurduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Düşük maliyetli üretimin gerçekleştirilebilmesinin öncelikli amaç olarak belirlendiği bu süreçte tarım, gıda, inşaat ve tekstil gibi sektörlerde düşük ücretle çalıştırılacak işçiye yönelik istem ilk olarak göçmen işçiler tarafından karşılık bulur. Bu anlamda, bir yandan göçmenlerin işsiz kalma sorunu ortadan kalkarken, göç ağları kuramında ortaya atılan kişilerarası bağ seti aracılığıyla (Cesur, 2015: 370) göçmen akışı daha da hızlanmaktadır. Kuşkusuz göçmenlerin istihdam edildiği işler formel sektörde yer alan, nitelik gerektiren, güvenceli ve güvenli işler değildir. Bundan daha çok yerel işgücünün çalışmayı istemediği tehlikeli, zahmetli ve kirli işlerdir. Göçmenler kendi ülkelerinde çalışmayı kabul etmeyecekleri bu gibi işlerde, içinde bulundukları yaşam koşulları nedeniyle çalışmak zorunda kalmaktadırlar (Temiz, 2004: 52-54). Göçmenlerin her türlü güvence ve korumadan yoksun biçimde çalıştırılmalarının açıkça bir istismar olduğu da belirtilmelidir. Düşük maliyetli üretim gerekçesiyle gerçekleştirilen bu istismar, göç alan ülkedeki enformel sektöre hacim kazandırıp, hem enformel hem de formel sektördeki ücretlere aşağı yönlü bir baskı oluştururken; güvencelerin ortadan kaldırılmasına ve işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Göç alan ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi ile konuya ilişkin hukuki düzenlemeler de sürecin işleyişini ve doğuracağı etkileri farklılaştırmaktadır. Ancak, Türkiye gibi kayıt dışı ekonominin "görece" yüksek olduğu bir ülkede, göçün ücretler üzerinde baskı yaratması, sosyal koruma kapsamının daralması, emek yoğun sektörlerdeki düşük nitelikli işgücü sunumu fazlası bağlamında teknolojiden ödün verilerek üretkenliğin azalması, üretimin daha pahalı hale gelerek nitelikli işgücü arasındaki işsizliğin artışı beklenti dahilindedir. Buna karşın, göç alan ve göç veren ülke arasında dış ticaret hacminin artması, göçmenlerin tüketici nitelikleriyle istem oluşturup istihdam artışını sağlamaları, bir kısım göçmenin de doğrudan işveren olarak istihdam sağlaması ve göç alan ülkenin ulusal gelirine katkı sağlaması da olasıdır (Lordoğlu, 2013: 10-11).

Giriş kısmında yer alan Şekil 1 ve 2'de işgücü göçünün işgücü sunumu ve ücretler üzerindeki etkisi gösterilmişti. Hatırlanacağı gibi en basit göç modelinde, işgücü sunumunda bir artış ve ücretlerde de bir düşüşün gerçekleşeceği ileri sürülmektedir. Kısa dönemde genel olarak kabul edilen bu düşünceye yönelik, uzun dönemli incelemeler kapsamında karşı çıkışlar da gelmektedir. Seymen (2004: 98-99) göçmenlerin yerlilerin işlerini ellerinden alacakları ve ücretlerin de düşmesine neden olacakları yönündeki görüşün, sadece işgücü sunumunu dikkate aldığını ve işgücü istemini ihmal ettiğini ileri sürmüştür. Buna göre, göçmenlerin ekonomi içinde sadece işgücü olarak değil, aynı zamanda tüketici ve yatırımcı olarak da bulunabileceği gözden kaçırıldığından elde edilen sonuçların da doğruyu yansıtmayacağını savunmaktadır. Bu düşünce, Şekil 3'de işgücü göçünün sunum ve istem üzerindeki etkisi bağlamında görselleştirilmiştir.

Şekil 3: Göçün İşgücü Sunumu, İstemi ve Ücretlere Etkisi

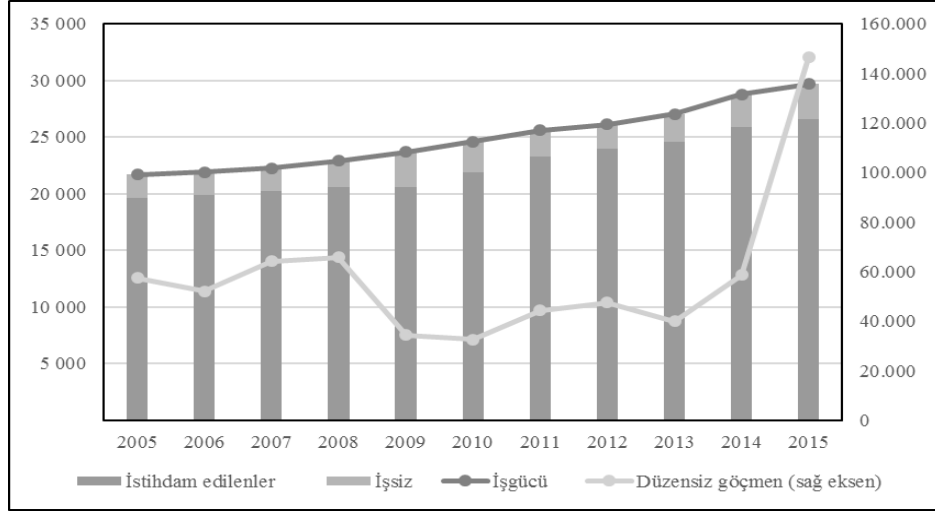

Kaynak: Seymen, 2004: 99.

Şekil 3'de göçün işgücü sunumunu SL_1 'den SL_2 'ye kaydırıp işgücü sunumunu arttırdığı ve sadece kısa dönemde ücretlerde düşüşe neden olduğu gösterilmektedir. Göçmenlerin işgücü dışında tüketici ve yatırımcı nitelikleri ile yaptıkları harcamalar ve yatırımların işgücü istemini DL_1 'den DL_2 'ye taşıyacak olması nedeniyle ücretlerin uzun dönemde tekrardan aynı seviyeye geleceği ileri sürülmektedir. Aynı zamanda, artan işgücü sunumu nedeniyle emeğin marjinal verimliliğinde düşüş meydana geleceğini savunan görüş de aynı gerekçe ile reddedilmektedir. Buna göre, tasarruf ve yatırımlar işgücü sunumundaki artışa karşın sermaye miktarını da arttıracak ve marjinal verimlilikte düşüş yaşanmayacaktır. Borjas (2015: 203) da bu savı desteklemekte; göçün etkilerinin her nitelik grubunda farklı yaşanacağını, göç alan ve göç veren ülkelerdeki işçiler arasındaki ikame veya tamamlayıcılığın

olup olmadığının değerlendirilmeye alınmasını gerektiğini belirtmektedir. Borjas, 1980-2000 yıllarını kapsayan araştırma sonuçlarına göre, göçün kısa dönem ücretlerde yüzde 3,4 oranındaki bir düşüşe neden olduğunu; bununla birlikte, uzun dönemli kuramsal incelemenin bu oranı yüzde 0,0'a kadar düşüreceğini dile getirmektedir. Bu kuramsal açıklamalardan sonra, Türkiye'deki etkileri görebilmek için göç ve işgücü istatistiklerinin yer aldığı veri setlerinden yararlanılması yerinde olacaktır. İşgücü istatistikleri için TÜİK veri tabanından, düzensiz göçle ilgili olarak da Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün verilerinden yararlanılmıştır. Eğilimler aşağıdaki Şekil 4'de yer almaktadır.

Şekil 4: Türkiye'ye Yönelik Düzensiz Göç ve İşgücü Sunumu

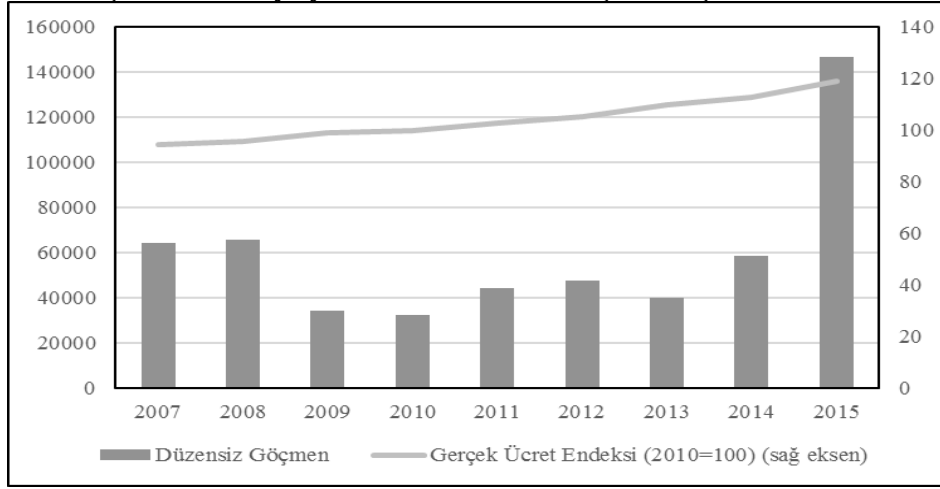
Kaynak: TÜİK, 2016c; Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016.

Buna göre, düzensiz göç ve işgücü sunumu arasındaki ilişkiyi 2011 öncesi ve sonrası olmak üzere iki ayrı dönemde incelemek gerekmektedir. Türkiye'de işgücüne katılma oranı 2005-2015 yılları arasında yüzde 44,9'dan yüzde 51,3'e çıkmıştır. Bu sürecin tamamına, yavaş bir artış eğiliminin egemen olduğu söylenebilir. Bu anlamda, işgücü sunumu ve düzensiz göç arasındaki bağıntı, sürecin tamamı göz önüne alındığında zayıftır. Bununla birlikte, Suriye iç savaşı öncesi dönem değerlendirme dışı bırakıldığında ise, çok güçlü bir bağıntı ortaya çıkmaktadır. Bu durum, istihdam edilenler ve işsizler içinde geçerlidir. Bunun yanında, en güçlü bağıntının düzensiz göç ve işsizlik arasında olduğu da belirtilmelidir. Bu bakımdan, özellikle 2011 ve sonrası için neo-klasik kuramın göçün işgücü sunumunu arttıracığı yönündeki görüşünün Türkiye özelinde de geçerli olduğu görülmektedir.

Ücretler üzerindeki etki incelendiğinde de ikili dönem ayırımında belirgin farklılıklar ortaya çıkmaktadır. TÜİK tarafından hazırlanan saatlik kazanç endeksinin, tüketici fiyatları endeksi ile deflate edilmesi sonucu bulunan gerçek ücret endeksi ve düzensiz göç birbirleri ile karşılaştırılmış; 2011 yılına kadar iki değişken arasındaki güçlü derecede negatif bağıntı, 2011 sonrasında güçlü pozitif bağıntıya dönüşmüştür. Bu anlamda, göçün işgücü piyasasına etkisine ilişkin basit modelin 2011 yılına kadar geçerli olduğu; bununla birlikte 2011 sonrasında ise, göçün ücretler üzerinde azalışa neden olmayacağı görüşünün geçerlilik kazandığı ileri sürülebilir. Kuşkusuz böyle bir etkinin ortaya çıkışında, gerçekten Seymen'in (2004: 98-99) belirttiği gibi göçmenlerin tüketici ve yatırımcı rollerinin etkisinin mi olduğu, yoksa başka unsurların mı devreye girdiği açık değildir. Özellikle göçle ilgili verilerin sınırlı oluşunun da bunda etkisi vardır. Bununla birlikte, bu örüntünün açıklanmasına ilişkin olarak Dedeoğlu (2016) tarafından hazırlanan Yabancı Göçmen İşçiler: Mevcut Durum Raporu'nda belirtilen görüşe yer verilmesi yararlı olacaktır. Buna göre, göçmenlerin işverenler tarafından tercih edilmesinde eğitim düzeyleri ile iş disiplinlerinin görece yüksekliği, sorunsuz çalışmaları, yasal haklardan ve sendikal güvenceden yoksunluk önemli rol oynar. Yerli işgücünün çalışmaktan kaçındığı koşullarda, üstelik ekonomik ve sosyal haklardan yoksun bir biçimde istihdam edilmeleri işveren tarafından bir maliyet avantajı olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, işgücü maliyetinin yerli işçiye göre düşük olması, göçmen işçinin kazancının da düşük olacağı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla göçmen işçilerin kazançlarının her zaman için düşük olacağını beklemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Ancak, yüksek ya da düşük olduğuna bakılmaksızın kendilerine vaadedilen ücretleri tam olarak alıp almayacakları da kuşkuludur (Dedeoğlu, 2016: 61). Bu bağlamda, ücretlerde

aşağı yönlü bir eğilimin de ortaya çıkmaması sonucuyla karşılaşılır. Bu farklı görüşler ve sınırlı istatistikler kapsamında elde edilen sonuçlar aşağıdaki Şekil 5’de gösterilmektedir.

Şekil 5: Türkiye’ye Yönelik Düzensiz Göç ve Gerçek Ücretler

Kaynak: TÜİK, 2016e; Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, ulus devletin geri çekildiği ve piyasa mantığının egemen olduğu bu yeni yapıda, neoklasik işgücü sunumu kuramına göre “düzensiz işgücü göçü” olgusu nedenleri ve sonuçları ile incelenmiş; özellikle Suriye iç savaşı sonrasında Türkiye işgücü piyasasına etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bir ülkede kalmalarına izin verilmeyen bireylerle ilgili olan; ayrıca bir ülkeden başka bir ülkeye giderken arada üçüncü bir ülkenin kullanımını ifade eden transit göç ile gerekli izin ve belgelere sahip olmadan bir ülkede kalınmasını ifade eden döngüsel ve iş amaçlı göçü de kapsayan düzensiz göç, özellikle 2011 yılından sonra önemli ölçüde artmış ve Türkiye’nin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapısı üzerinde çeşitli etkiler doğurmuştur. Suriye iç savaşı ve akabinde Türkiye’nin belirli bir süre için uyguladığı “açık kapı politikası” sonucunda daha önce hiç olmadığı kadar artan düzensiz göç, işgücü piyasalarını da etkilemektedir. Neo klasik kuramın öngörülerinin geçerliliğini sınamayı amaçlayan bu çalışmada, düzensiz işgücü göçü ile işgücü piyasasına ilişkin belirli değişkenler arasındaki ilişki Türkiye özelinde incelenmiştir. Buna göre, düzensiz işgücü göçü işçi sayısının artışı bakımından işgücü sunumunu da arttıran ücret dışı bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, kuram kapsamında geliştirilen göç ve ücret bağıntısına ilişkin zıt yönlü savların ikisi de belirli dönemler için geçerlidir. 2011 öncesinde düzensiz işgücü göçü ile ücretler arasındaki negatif bağıntı, 2011 sonrasında ise, pozitif dönmüştür. Özellikle işgücü piyasasında kendilerine kayıt dışı alanda yer bulan göçmenlerle ilgili sağlıklı verilere ulaşılmasının güçlüğü, ortaya çıkan örüntülere ilişkin kapsamlı değerlendirme yapılması olasılığını da kısıtlamaktadır. Yine de düzensiz göç ve kayıtdışılığın birbirini desteklediği açıktır. Bu anlamda, özellikle uzun dönemli incelemelerde düzensiz göçün ücretlerde düşüşe neden olmayabileceği yönünde sonuçlara ulaşılabilmeyle birlikte çalışma koşullarının ücretten ibaret olmadığı da bilinmelidir. Bu biçimdeki yasa dışı akımların, çalışma koşullarını bir bütün olarak olumsuz etkilediği de bir gerçektir. Nitekim alan yazında bu konuda bir uzlaşma oluştuğunu görmek de güç değildir.

KAYNAKÇA

- Abowd, J. M. & Card, D. (1987). “Intertemporal Labor Supply and Long-Term Employment Contracts”, *The American Economic Review*, 77(1): 50-68.
- AFAD, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2013). Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacılar, 2013 Saha Araştırması Sonuçları, AFAD Yayınları, Ankara.
- Aihara, A. (2012). Willingness to Work in the Acknowledged Condition Re-Examined, *Seijo University Economic Papers*, No: 198.
- Angrist, J. D. & Evans, W. N. (1998). “Children and Their Parents’ Labor Supply: Evidence from Exogenous Variation in Family Size”, *American Economic Review*, 88(3): 450-477.

Berg, M. & Hudson, P. (1990). Rehabilitating the Industrial Revolution, Warwick Economics Working Paper, No: 351.

Bettio, F. & Verashchagina, A. (2009). Gender Segregation in the Labour Market: Root causes, implications and policy responses in the EU, Report by the European Commission's Expert Group on Gender and Employment Issues, European Communities, Publications Office of the European Union, Luxembourg, ec.europa. eu/justice/gender-equality/document/indexen.htm adresinden erişildi, Erişim Tarihi: 17.05.2017.

Biçerli, M. K. (2003). Çalışma Ekonomisi, Beta Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul.

Blundell, R. & Macurdy, T. (1999). "Labor Supply: A Review of Alternative Approaches" (Ed. Orley C. Ashenfelter & David Card), Handbook of Labor Economics: Volume 3, ss. 1559-1695, Elsevier Science B.V., Amsterdam.

Blundell, R., Brewer, M. & Francesconi, M. (2008). "Job Changes and Hours Changes: Understanding the path of Labor Supply Adjustment", Journal of Labor Economics, 26(3): 421-453.

Blundell, R., Pistaferri, L. & Saporta-Eksten, I. (2016). "Consumption Inequality and Family Labor Supply", American Economic Review, 106(2): 387-435.

Blundell, R., vd. (2016). "Female Labor Supply, Human Capital, and Welfare Reform", Econometrica, (84): 1705-1753.

Borjas, G. (2017). "The Labor Supply of Undocumented Immigrants", Labour Economics, (46): 1-13.

Bozgeyik, Y. & Yoloğlu, Y. (2015). "Türkiye'de Turizm Gelirleri ile GSYH Arasındaki İlişki: 2002-2014 Dönemi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(40): 627-640.

Bradley, C. J., Neumark, D. & Barkowski, S. (2013). "Does Employer-Provided Health Insurance Constrain Labor Supply Adjustments to Health Shocks? New Evidence on Women Diagnosed with Breast Cancer", Journal of Health Economics, 32(5): 833-849.

Cesur, E. (2015). "Göç ve Yoksulluk" (Ed. Yaşar Aktaş & Ekrem Ersin Cesur), Bir Bakışta İnsan Kaynakları Yönetimi, ss. 357-389, Dora Yayıncılık, Bursa.

Çevik, S. (1995). Mikro İktisada Giriş, Üniversite Kitapları, İzmir.

Danchev, A. & Sevinç, E. (2012). "Willingness to Work, Human Capital and Job Satisfaction: A case study for Turkey", Eurasian Journal of Business and Economics, 5(10): 71-90.

Datta, N. ve Kotikula, A. (2017). Not just more, but better: Fostering Quality of Employment for Women, <http://documents.worldbank.org/curated/en/569891488778608236/Not-just-more-but-better-fostering-quality-of-employment-for-women> adresinden erişildi, Erişim Tarihi: 17.05.2017.

Dedeoğlu, S. (2016). Türkiye'de Mevsimlik Tarımsal Üretimde Yabancı Göçmen İşçiler Mevcut Durum Raporu: Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine, Bilim, Kültür, Eğitim, Araştırma, Uygulama, Üretim ve İşletme Kooperatifi (Kalkınma Atölyesi), Ankara.

DSFA, Department and Social and Family Affairs. (2007). Green Paper on Pension. Published by the Stationery Office, Dublin.

Dünya Bankası. (2015). Population, Total. <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL> adresinden erişildi, Erişim Tarihi: 17.05.2017.

Ekin, N. (2000). Türkiye'de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, No: 2000-33, İstanbul.

Erdinç, Z. (2016). "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadeleye Yönelik İzlenen Politikalar ve Çözüm Önerileri", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(4): 39-52.

Erdut, Z. (2007). "Enformel İstihdamın Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Etkileri", Çalışma ve Toplum, 2007(1): 53-82.

Eurofound, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. (2016). Approaches to the Labour Market Integration of Refugees and Asylum Seekers, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

EC, European Commission. (2016). Turkey: Refugee Crisis, ECHO Factsheet, The Publications Office of the European Union, Brussels.

Fagan, C. & Norman, H. (2013). "Men and Gender Equality: Tackling Gender Segregation in Family Roles and in Social Care Jobs" (Ed. Mark Smith, Janneke Plantenga & Francesca Bettio), Gender and the European Labour Market, ss. 199-223, Routledge, Oxon.

Farzin, Y. H. & Akao, K. I. (2006). Non-Pecuniary Work Incentive and Labor Supply, Nota di Lavoro, No: 21, Fondazione Eni Enrico Mattei, Milano.

Fleetwood, S. (2008). A Trans-Disciplinary (Proto) Model of Labour Markets, Bristol Business School Working Paper, No: 12.

Fortune. (2017). The 100 Best Companies to Work for. <http://fortune.com/best-companies/> adresinden erişildi, Erişim Tarihi: 17.05.2017.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2015). 2015 Türkiye Göç Raporu, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Greenwood, J. & Seshadri, A. (2005). "Technological Progress and Economic Transformation" (Ed. Philippe Aghion & Steven Durlauf), Handbook of Economic Growth: Volume 1B, ss. 1226-1273, Elsevier B.V., Amsterdam.

Günaydın, D. & Cavlak, H. (2015). "Avrupa Birliği ve İzmir İşgücü Piyasaları: Toplumsal Cinsiyet Açısından Bir Değerlendirilme", Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 4(7): 1-11.

Gündoğan, N. & Biçerli, M. K. (2012). "Emek Arzı" (Ed. Naci Gündoğan & Mustafa Kemal Biçerli), Çalışma Ekonomisi – I, ss. 20-37, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:2675, Eskişehir.

Hall, R. E. (1980). "Labor Supply and Aggregate Fluctuations", Supplementary to the Journal of Monetary Economics, (12): 7-33.

Heckman, J. (1974). "Shadow Prices, Market Wages, and Labor Supply", Econometrica, 42(4): 679-694.

İçduygu, A., (2016). Turkey: Labour Market Integration and Social Inclusion of Refugees, European Parliament Directorate General for Internal Policies, Policy Department A: Economic and Scientific Policy, Study for the EMPL Committee, IP/A/EMPL/2016-13, PE.595.328.

Kalkınma Bakanlığı. (2014). İstihdam ve Çalışma Hayatı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Kalkınma Bakanlığı yayınları, Yayın no: 2882, Ankara.

Kılıç, E. (2017). "Is Jobless Growth still a Problem for Turkey? Analysis of Economic Performance and Employment Nexus via Continuous Wavelet Transform" V. Anadolu International Conference in Economics, 11-13 Mayıs 2017, Anadolu Üniversitesi, 1-14, Eskişehir.

Killingsworth, M. R. & Heckman, J.J. (1986). "Female Labor Supply: A survey" (Ed. Orley C. Ashenfelter & Richard Layard) Handbook of Labor Economics: Volume I, ss. 103-204, Elsevier Science Publishers B V., Amsterdam.

Kirişçi, K. (2014). Syrian Refugees and Turkey's challenges: Going beyond Hospitality, The Brookings Institution, Washington, D.C.

Krueger, A. & Pischke, J. S. (1992). "The Effect of Social Security on Labor Supply: A Cohort Analysis of the Notch Generation", Journal of Labor Economics, 10(2): 412-437.

Lordoğlu, K. & Biçerli, M. K. (2013). "Emek Mobilitesi" (Ed. Naci Gündoğan & Mustafa Kemal Biçerli), Çalışma Ekonomisi – II, ss. 2-21, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 2755, Eskişehir.

Mallia, M. (2005). "The Maltese Labour Market and Frictional Unemployment", Bank of Valletta Review, (32): 47-61.

Marston, A. (2014). Women, Business and Human Rights, A Background Paper for the UN Working Group on Discrimination against Women in Law and Practice, Marston Consulting, London.

Mulligan, C. B. (2010). Does Labor Supply Matter during a Recession? Evidence from the Seasonal Cycle, National Bureau of Economic Research Working Paper, No: 16357.

- Neumark, D. & Powers, E. T. (2005). "The Effects of Changes in State SSI Supplements on Preretirement Labor Supply" *Public Finance Review*, 33(1): 3-35.
- OECD, The Organisation for Economic Co-operation and Development. (2012). *World Indicators of Skills for Employment*. <http://stats.oecd.org//Index.aspx?QueryId=62769#> adresinden erişildi, Erişim Tarihi: 17.05.2017.
- Olhan, E. (2011). Herkes için İnsana Yakışır İş: Ulusal Gençlik İstihdam Programı ve Antalya Pilot Bölge Uygulaması, Birleşmiş Milletler Ortak Programı: Türkiye'de Kırsal İstihdamın Yapısı.
- Sapancalı, F. (2008). "Türkiye'de İşgücü Piyasası, Sorunlar ve Politikalar", *TÜHİS Dergisi*, 21(2-3): 8-30.
- Sender, J., Cramer, C. & Oya, C. (2005). *Unequal Prospects: Disparities in the Quantity and Quality of Labour Supply in Sub-Saharan Africa*, School of Oriental and African Studies University of London Working Papers, No: 145.
- Sezici, E. & Kara, H. (2016). "İşgücüne Dâhil Olmayanların Örgütsel Adalet Beklentilerinin İncelenmesi Üzerine Ampirik Bir Saha Araştırması" *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi*, 7(1): 139-164.
- Slack, T., vd. (2017). "Social Embeddedness, Formal Labor Supply, and Participation in Informal Work", *International Journal of Sociology & Social Policy*; 37(3-4): 248-264.
- Smith, S. W. (2003). *Labour Economics*, Routledge, London.
- Şenses, F. (2003). "Neoliberal Ekonomi Politikaları, İşgücü Piyasaları ve İstihdam", 2000 – 2003 Petrol-İş Yılığ, ss. 149-162, Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası, İstanbul.
- Temiz, H. E. (2004). "Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Göç Hareketleri, Yoksulluk ve İşgücü Piyasaları", *TÜHİS Dergisi*, 18(5): 35-60.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. (2016a). Yaş Grubuna Göre Nüfus ve Cinsiyet Oranı, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068 adresinden erişildi, Erişim Tarihi: 17.05.2017.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. (2016b). Nüfusun İşgücü Durumu, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden erişildi, Erişim Tarihi: 17.05.2017.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. (2016c). Kurumsal Olmayan Nüfusun Yıllar ve Cinsiyete Göre İşgücü Durumu (2005-2013), http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 adresinden erişildi, Erişim Tarihi: 17.05.2017.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. (2016d). Kurumsal Olmayan Nüfusun Yıllar ve Cinsiyete Göre İşgücü Durumu (2014 ve sonrası), http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 adresinden erişildi, Erişim Tarihi: 17.05.2017.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. (2016e). Saatlik İşgücü Maliyet Endeksi ve Değişim Oranları, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1008 adresinden erişildi, Erişim Tarihi: 17.05.2017.
- UNHCR, United Nations High Commissioner for Refugees. (2015). *Global Report 2015*, UN Publication, New York.
- Yeldan, E. & Ercan, H. (2011). *Growth, Employment Policies and Economic Linkages*, International Labour Organization Employment Working Paper, No: 84.